

Дещо складніше датувати уламки бронзових бляшок у вигляді орлиної голови, бо вони збереглися не повністю. Однак уцілілі фрагменти дають змогу зіставити їх з виконаними в бронзі голівками орлів, що прикрашали деталі кінської вуздечки, знайдені в колишньому Верхньодніпровському повіті Катеринославської губернії⁶. Виявлений разом з ними бронзовий псалій з ажурною зооморфною нижньою частиною датує цей комплекс V ст. до н. е.

Таким чином, можемо з певністю віднести виявлені поблизу с. Дніпряни бронзові речі до часу не пізніше другої половини V ст. до н. е.

В. Ю. МУРЗИН, Е. В. ЧЕРНЕНКО

Скифский курган близ с. Днепrians

Резюме

Рассматриваются бронзовые предметы, происходящие из разрушенного скифского кургана, который располагался на окраине пос. Днепrians Херсонской обл. Особый интерес представляют изделия, оформленные в скифском зверином стиле. Они позволяют датировать комплекс временем не позднее второй половины V в. до н. э.

Т. М. ВИСОТСЬКА

Ліпний посуд Неаполя Скіфського

Керамічне ремесло було найпоширенішим у пізніх скіфів. Під час охоронних робіт тавро-скіфської експедиції в районі південно-східної частини некрополя Неаполя Скіфського в 1959 р., вище схилу, де розташовані кам'яні вирубні склепи, відкрито залишки двох печей. Вони збереглися погано, проте одна з них (№ 1) дає змогу судити про план. Піч була складена з саманної цегли, черинь та залишки стінок дуже випалені. В плані піч мала конусоподібну форму, довжина задньої стінки 2 м, відстань від неї до челюстів становить 2,2 м. Челюсті повернено на північ (враховані пануючі тут північно-східні вітри). За розмірами ця споруда дещо перевершує піч з радгоспу «Красний»¹. Її стан виключає можливість реконструкції. Поряд з піччю, за 0,7 м на північний схід від неї, були залишки другої. А за 5 м на схід від печі № 1 знайдено скупчення керамічного браку. Таким чином, тут, за межами міста, був, очевидно, виробничий керамічний комплекс, де одночасно працювали кілька гончарів та випалювачів.

Піч, мабуть, як і на городищі Красне, опалювалася дровами. Греки випалювали посудини з добре відмученої глини при температурі 960°². Для виготовлення скіфських посудин, глина яких містила велику кількість домішок, що підвищували її вогнетривкість, була потрібна температура не менше 1000°.

На жаль, ми не маємо можливості датувати відкриті залишки печей, але судячи з численних фрагментів ліпного посуду, знайдених на городищі у всіх його шарах, слід вважати, що керамічне виробництво існувало постійно з моменту виникнення Неаполя Скіфського. Тим більше, що на місці східного некрополя є відшарування глини.

⁶ Ханенко Б. Н. и В. И. Древности Приднепровья, вып. 3. К., 1900, табл. XI.

¹ Домбровский О. И. Керамическая печь на скифском городище «Красное». — ИАДК. К., 1957, с. 191 та ін.

² Драгоев А. К. Мастерство афинских гончаров. — Вісник комісії краєзнавства при Українській АН, ч. 2-3. К., 1925, с. 87.

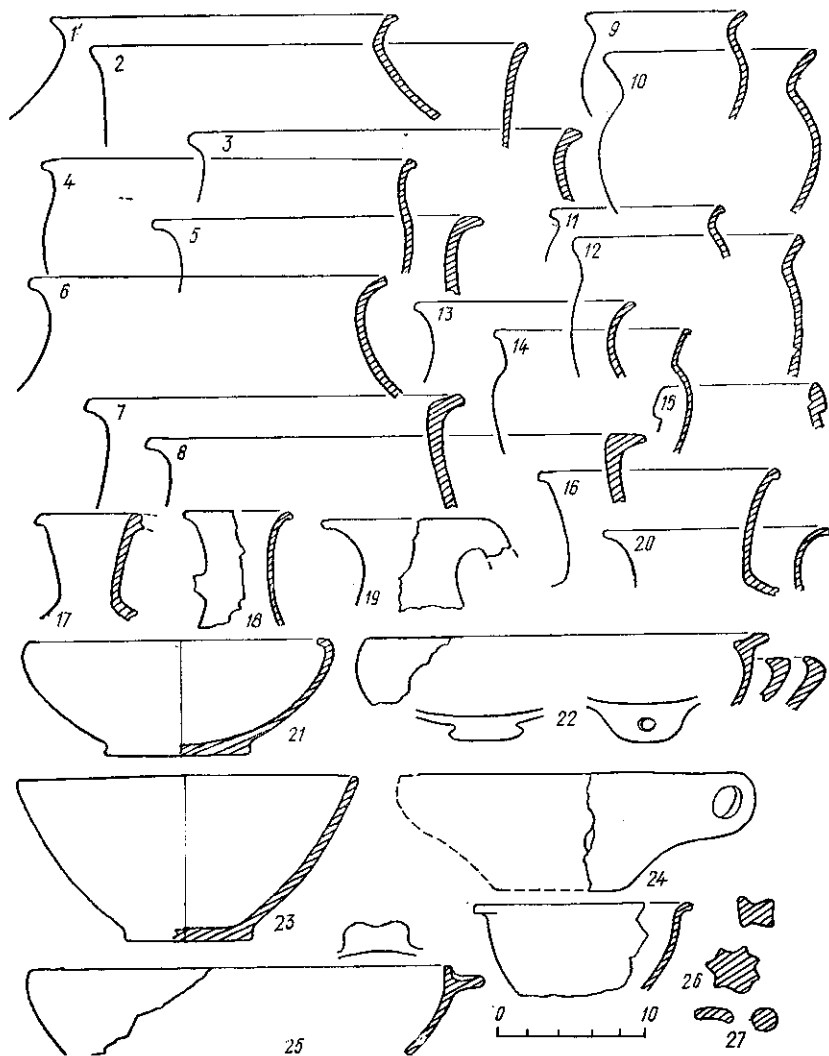

Рис. 1. Посуд елліністичного періоду.

Ліпному посуду Неаполя Скіфського присвячена стаття О. Д. Дашевської³, в якій розглядається кераміка з розкопок 1945—1950 рр. Ми намагались залучити матеріали наступних років та за весь період (з 1945 по 1959 р.) з тим, щоб склалось найбільш повне уявлення про ліпну кераміку городища. На жаль, далеко не завжди її можна датувати, пов'язуючи з тим чи іншим шаром. Посудини, що мають датування, виділені нами в три хронологічні групи.

До першої групи належить посуд III—II ст. до н. е. В цей період переважають вироби якісного чорного лощіння, спостерігається наслідування таврським горщикам-черпакам з петлеподібними ручками. Крім того, вироблялись посудини різноманітної форми.

Горщ и ки. У шарах III—II ст. до н. е. трапляються горщ и ки різні за розміром і профілем, прості й лощені (останні переважають). Найпоширеніші серед них вироби з дуже опуклим тулубом і діаметром

³ Дашевская О. Д. Лепная керамика Неаполя и других скифских городищ.—МИА, 64, М., 1953.

вінець 22—23 см (рис. 1, 1); з майже вертикальними стінками (рис. 1, 2); малі та великі посудини з плавним закругленим профілем тулуба (рис. 1, 3, 4, 6, 9—14); товстостінні, з відігнутими назовні вінцями (рис. 1, 5, 7, 8). Є поодинокі екземпляри невеликих ліпних горщиків з валикоподібними вінцями (рис. 1, 15).

Судячи з кількості знайдених ручок, численні горщики елліністичного Неаполя Скіфського мали ручки різноманітного перетину: квадратні, прямокутні, круглі, фігурні (рис. 1, 27).

Глечки. Їх значно менше порівняно з горщиками. Найвні, зокрема, великі чорнолощені глечики з високою шийкою та вінцями значного діаметра — до 16 см (рис. 1, 16, 20). Найчисленніші екземпляри — вузькогорлі, прості й лощені, з ручками, що починаються під вінцями або розташовані на горловині (рис. 1, 17—19). Ця оригінальна форма посудин, яка, мабуть, наслідує гоцарні, невідома нам на сінхронних пам'ятках Північного Причорномор'я.

Миски. Це найбільша група ліпної кераміки елліністичного періоду. Серед них є різноманітні зразки, переважно лощені: з краями, загнутими всередину (рис. 1, 21); миски конічної форми (рис. 1, 23); посудини з ледве загнутими всередину краями та горизонтальними ручками-упорами різних форм (рис. 1, 22, 25); лощені з вертикальними ручками (рис. 1, 24); невеличкі ліпні мисочки з відігнутими вгору краями (рис. 1, 26). Крім того, виділяються окремі екземпляри витонченої форми; деякі з них мають прямі аналоги серед ліпного посуду Придніпров'я, Золотої Балки⁴. Друга хронологічна група включає кераміку рубежу нашої ери.

Горщики. В цей час продовжують побутувати великі горщики з роздутим тулубом, діаметром вінець до 30 см (рис. 2, 1, 2, 4); товстостінні з відігнутими назовні вінцями (рис. 2, 3); лощені з високою шийкою (рис. 2, 5) і різноманітні нелощені з діаметром вінець від 15 до 20 см (рис. 2, 6, 9, 10). Існують також різноманітні невеликі без лошіння горщечки з товстими (рис. 2, 7) і тонкими стінками (рис. 2, 8). Збереглися поодинокі екземпляри цілих підлощених маленьких горщиків (рис. 2, 11) та підлощених з ребристим профілем тулуба (рис. 2, 13). Оригінальна форма горщика з широкою верхньою частиною, округлим тулубом, що різко звужується до дна (рис. 4, 12).

Миски. Продовжують існувати прості посудини з округлим тулубом (рис. 2, 18), маленькі чорнолощені мисочки (рис. 2, 17). Але зникають чорнолощені миски з ручками-упорами. Трапляються окремі чорнолощені екземпляри на високій чаркоподібній ніжці (рис. 2, 14), що нагадують миски городища Золота Балка⁵.

Глечки. Серед поодиноких екземплярів цих виробів рубежу нашої ери є фрагменти простих посудин з невисоким і роздутим тулубом (рис. 2, 15) та витончені чорнолощені одноручні глечики з лійкоподібною шийкою (рис. 2, 16). Очевидно, одному з них належить уламок ручки з близьким до прямокутного перетином, прикрашеної у верхній частині шишечками (рис. 2, 19).

На рубежі нашої ери кількість лощеного посуду в Неаполі Скіфському помітно зменшується, пізніше, в перші два століття, він майже повністю зникає, поступаючись перед грубим, погано згладженим посудом.

У шарах елліністичного часу і рубежу нашої ери виявлено поодинокі фрагменти лощеної і простої кераміки з орнаментом у вигляді насічок та ямок по краю посудини. Нам відомо лише 14 фрагментів з подібним орнаментом. Два з них (рис. 3, 1, 2) чорнолощені, прикрашені по вінцях досить глибокими ямками; два фрагменти нелощених посудин мають на відігнутих вінцях насічки (рис. 3, 3, 6). Глибокі

⁴ Вязьмігіна М. І. Золота Балка. К., 1962, рис. 65, 47.

насички по краю вінець є на уламку ліпної посудини (рис. 3, 4); подібні (але похилі) наявні на nelloшеній посудині (рис. 3, 8); заглиблення нанесено на уламку лощеної посудини (рис. 3, 5). Невеликими ямками на вінцях орнаментовано лощені й nelloшені вироби (рис. 3, 7, 10). Деякі екземпляри мали орнамент на тулубі, серед них — фрагмент посудини, прикрашений штампованим візерунком з втиснених трикутників (рис. 3, 11). Кілька фрагментів належали nelloшеним посудинам, на верхній частині тулуба яких простежується симетрично розташований мотив з

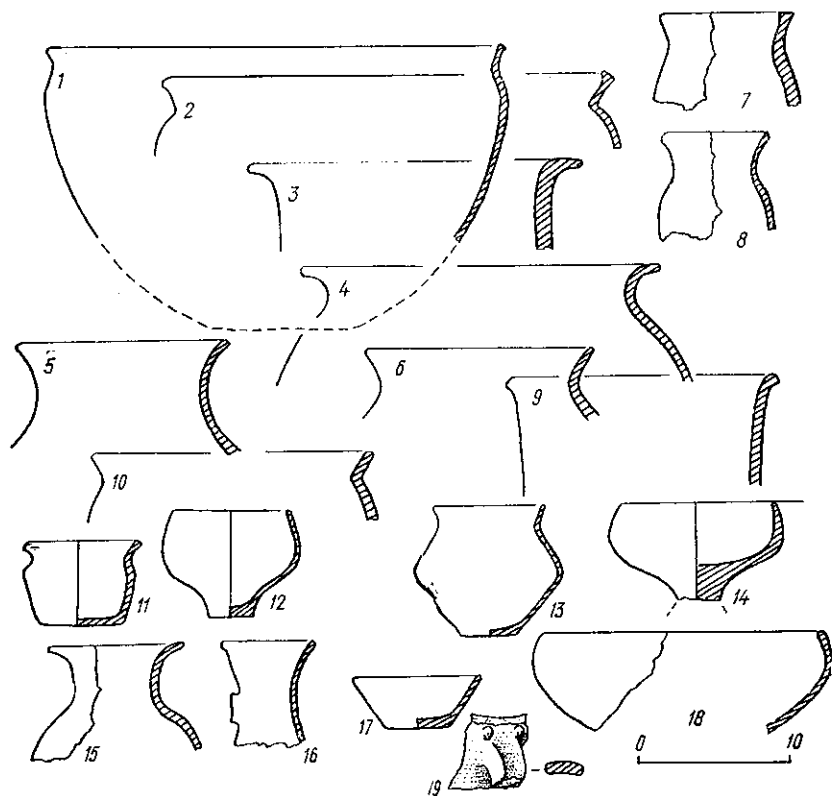

Рис. 2. Посуд рубежу нашої ери.

трьох ямок (рис. 3, 12). Один з уламків має різьблений орнамент: пояс, утворений двома паралельними різьбленими лініями, по якому йшов зигзагоподібний візерунок (рис. 3, 9). О. Д. Дашевська наводить ще кілька фрагментів кераміки з різьбленим орнаментом⁶, але нам вони невідомі.

Аналогічна орнаментация посуду дуже широко представлена на пізньоскіфських городищах Подніпров'я, на Кам'янських кучугурах, в Золотій Балці, на Гаврилівському і Знаменському городищах, а також у Танаїсі⁷. На відміну від Неаполя Скіфського, де такі посудини поодинокі, в Подніпров'ї вони становлять приблизно половину від загальної кількості фрагментів⁸ і датуються, починаючи з III ст. до н. е. Можливо, скіфи в Криму зберегли традиційні форми посуду та улюблену орнаментацию, хоч, перебуваючи під сильним грецьким впливом,

⁶ Вязьмітіна М. І. Вказ. праця, рис. 65, 44.

⁷ Дашевская О. Д. Указ. соч., с. 251, рис. 1, 33, 37.

⁸ Вязьмітіна М. І. Вказ. праця, с. 131, рис. 65, 1, 2; Погребова Н. Н. Позднескіфские городища на Нижнем Днепре.— МИА, 64, с. 131, рис. 15; с. 171, рис. 27; с. 205, рис. 41; Арсеньева Т. М. Лепная керамика Танаиса.— МИА, 154, 1969, с. 202 та ін.

⁹ Погребова Н. Н. Указ. соч., с. 134.

вони починають наслідувати античні зразки. В елліністичних шарах городища трапляються такі знахідки. Наприклад, уламок ніжки ліпної посудини наслідує квідську амфору (рис. 4, 1), уламки чорнолощених мисок — кераміку з упором для кришки на внутрішньому боці.

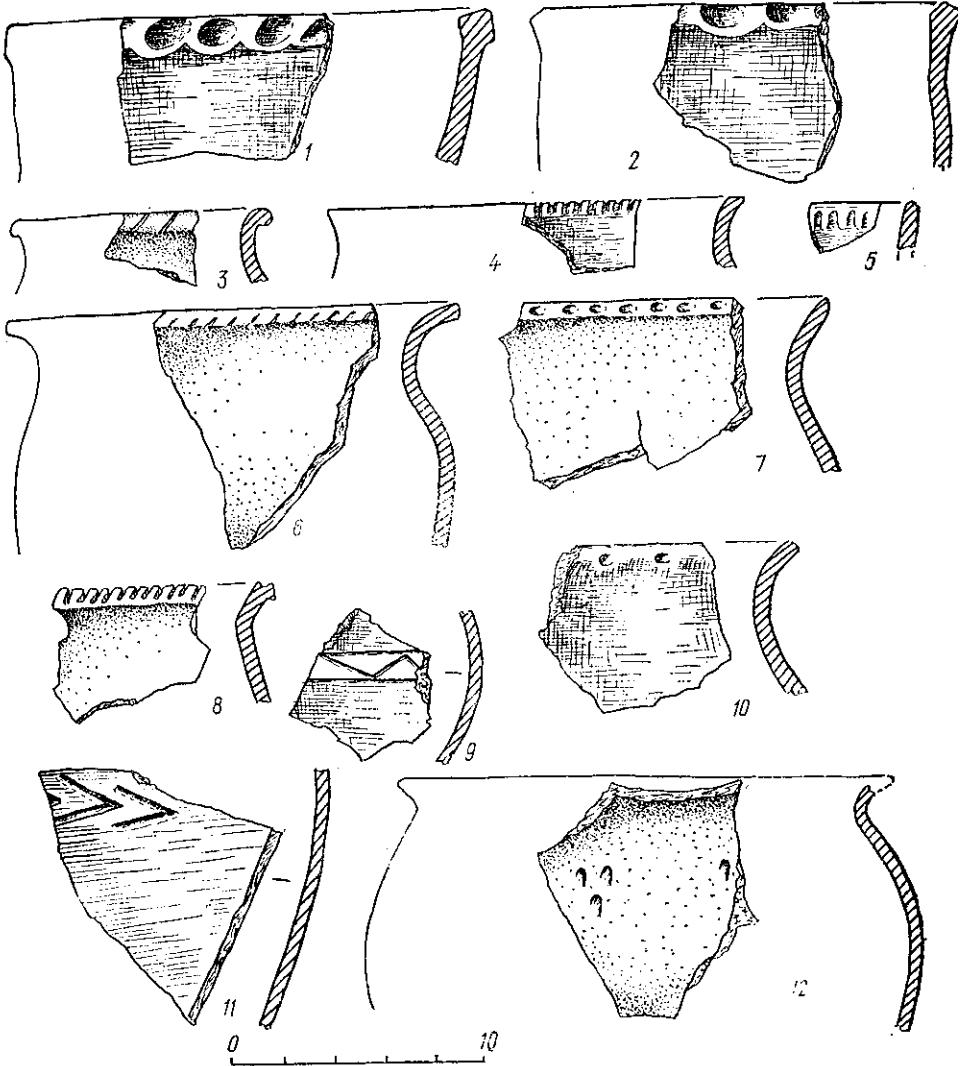

Рис. 3. Фрагменти орнаментованих посудин.

Як в елліністичних, так і римських шарах Неаполя Скіфського виявлено ручки ліпних виробів, подібні до жолобчастих ручок амфор (рис. 4, 3, 7), двоствольних коських амфор (рис. 4, 8), кручених ручок гончарних посудин (рис. 4, 5). Знайдено також циліндричний піддон ліпної посудини, який наслідує піддони гончарних амфор та глеків, що виготовлялись в Херсонесі (рис. 4, 4). Один фрагмент належав вінцям ліпної амфори (рис. 4, 6).

До третьої групи входить кераміка перших століть н. е.

Горщики. В перші століття н. е. широко розповсюджені горщики-корчаги, в невеликій кількості трапляються вони в попередніх шарах. Тепер вони виготовляються з більш грубого тіста з різними домішками, поверхня у них іноді погано заглажена. Подібні посудини бувають різних розмірів. Діаметр вінця деяких з них 26 см.

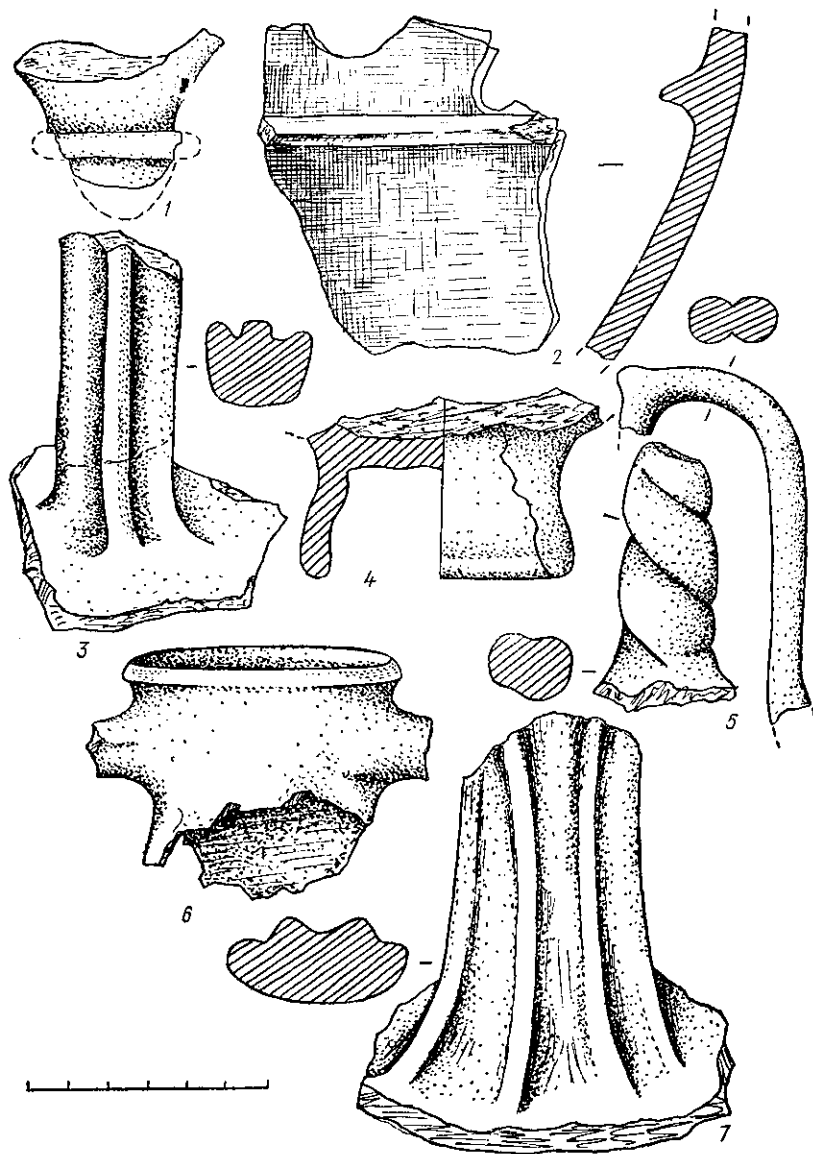

Рис. 4. Фрагменти посудни, що наслідують античні.

Знайдено цілий нелощений горщик висотою 8 см з діаметром вінець 5,5 см (рис. 5, 2). Є також нелощені екземпляри з дещо відігнутими назовні вінцями (рис. 5, 3, 4), горщики з плавними лініями тулуба (рис. 5, 5, 12) або з сильно роздутим тулубом (рис. 5, 13). Продовжують існувати приземкуваті широкогорлі посудини (рис. 5, 11), подібні до тих, які трапляються у шарах рубежу н. е., але тепер їхні вінця мають чіткіший профіль, більший кут нахилу назовні. Такий же профіль вінця властивий і численним нелощеним горщикам різних розмірів, знайденим на городищі (рис. 5, 6).

В перші століття н. е. вплив сарматів на культуру пізніх скіфів знайшов своє відображення і в появі у Неаполі Скіфському сарматських форм ліпного посуду: горщиків з низько посадженими ручками (рис. 5, 8), типових для сарматської ліпної кераміки. Окремі екземпляри мають нестандартні форми; серед них — глибокі миски з ручками

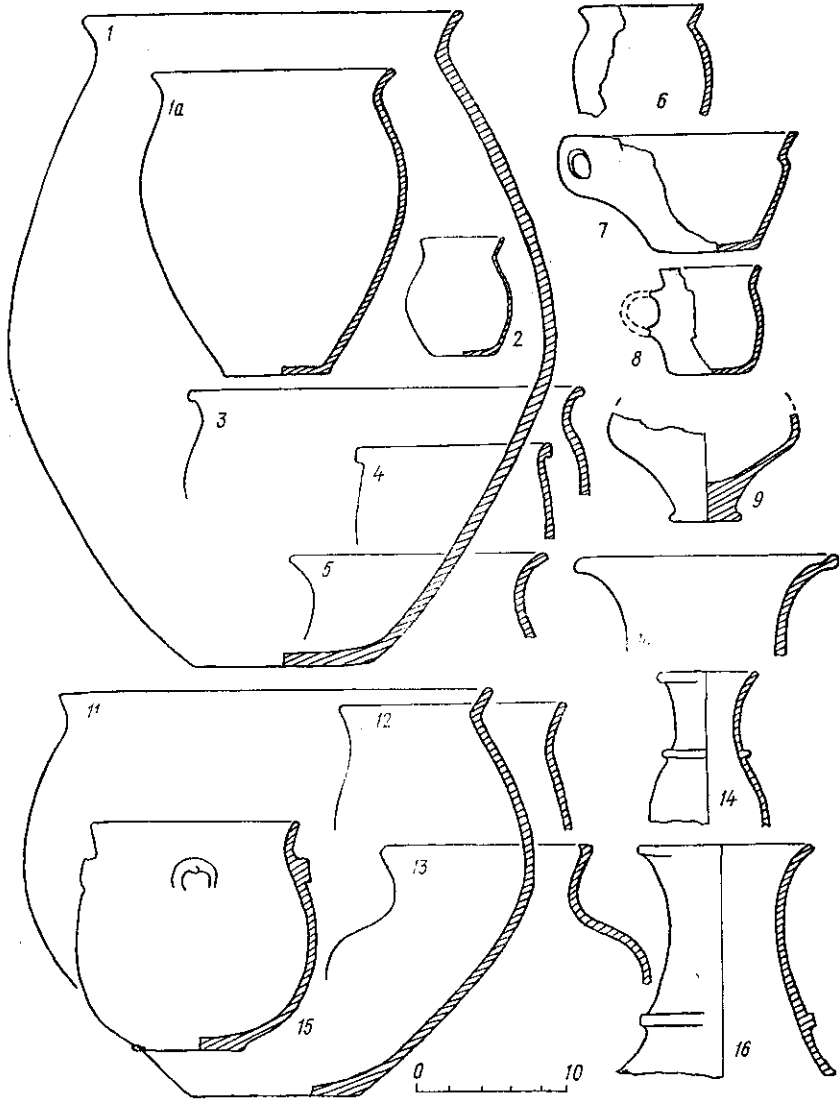

Рис. 5. Кераміка перших століть нашої ери.

(рис. 5, 7), нижня частина посудини, можливо, на масивному піддоні (рис. 5, 9); фрагмент вінець, що належали, мабуть, широкогорлому глечуку з лійкоподібною шийкою (рис. 5, 10). Парадний посуд виробляли ретельніше. Поверхня його завжди лощена. До нього належать уламки глеків різної форми з валиком по горловині та плічках (рис. 5, 14, 16).

У верхньому шарі городища знайдено кілька екземплярів витончених посудин різних форм. Це миски, вазочки на ніжці, широко представлені на синхронних пам'ятках Придніпров'я та Північного Причорномор'я, стрункий горщик з підковоподібним наліпом.

В перші століття н. е. наліпний орнамент на посудинах набуває значного поширення. За рідкими винятками він прикрашає лощені посудини (рис. 6, 1), здебільшого ж трапляється на нелощених виробках (рис. 5, 15). Наліпи різноманітні: у вигляді хвилі (рис. 6, 2), шишечок (рис. 6, 3), підкови із загнутими краями (рис. 6, 4), глибокої підкови — до 3 см (рис. 6, 5), яка могла являти собою ручку великої

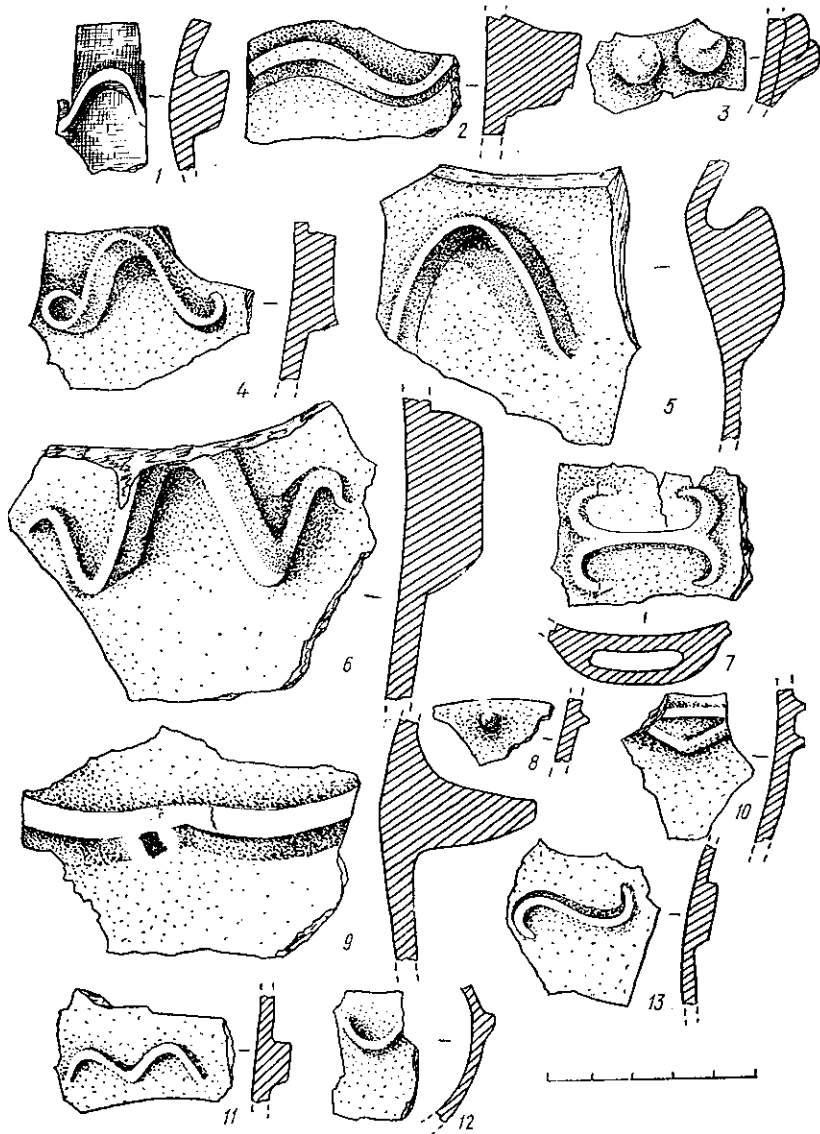

Рис. 6. Фрагменти посудин з наліпним орнаментом.

підкови, немов би складеної з двох (рис. 6, 6), горизонтальної ручки з розгалуженими кінцями (рис. 6, 7). Є також невеликі шишечки на маленьких посудинах (рис. 6, 8), великі орнаментальні виступи-упори, що виконували роль ручок (рис. 6, 9), валики і виступи (рис. 6, 10), S-подібні виступи (рис. 6, 13), різноманітні підковки (рис. 6, 11, 22). Найчастіше цей орнамент оздоблює великі корчагоподібні посудини і свідчить про фракійський вплив на місцеву кераміку⁹.

Ритуальні посудини. В елліністичних шарах Неаполя трапляється небагато фрагментів ліпних лошених курильниць¹⁰. Два

⁹ Вязьмитина М. И. Фракийские элементы в культуре населения городищ Нижнего Днепра.— Древние фракийцы в Северном Причерноморье. М., 1969, с. 127.
¹⁰ Цілі форми курильниць відомі з матеріалів некрополя і мавзолея. Див.: Дашевская О. Д. Указ. соч., с. 253.

уламки товстостінних кулястих курильниць з безладно розташованими отворами на тулубі знайдені в попелищі поблизу будівлі «Е» серед інших ритуальних предметів. Походження цих посудин Н. Н. Погребова пов'язує з заходом¹¹, а Е. В. Яковенко припускає їх кавказьке походження¹².

Вотивний характер мають витончені посудини — мисочки, чашечки висотою від 1,8 до 4 см, виявлені під час розкопок попелища в 1956 р. і на городищі. Цікаво, що вотивні посудинки були знайдені Б. А. Шрамком в попелищах скіфського часу в басейні Сіверського Дінця¹³.

Кришки. В елліністичних і римських шарах Неаполя Скіфського є ліпні кришки для посудин, деякі з них зроблені дуже ретельно з добре розмішаної глини. Поверхня іноді лощена. Кришки римського часу мають гірше тісто, деякі дуже грубі.

В елліністичних і римських шарах городища знайдена велика кількість кружків зі стінок амфор та ліпних посудин. Деякі з них виготовлені дуже ретельно, краї згладжені, невеликим заглибленням позначено центр. Однак більшість має нерівні краї. Кружки умовно називають «пробками», «кришками», вважаючи, що вони могли закривати вузькогорлі амфори. Але, по-перше, користуватися ними незручно, по-друге, за римського часу вузькогорлі амфори зникають, а «кришки» того ж діаметра продовжують існувати. Діаметр більшості з них не перевищує 3,5—6 см, в окремих випадках — 9 см. Якщо кружок зроблено з амфори, товщина стінок і щільність тіста якої перевершують властивості ліпної посудини, то він звичайно був меншого діаметра (2—2,5 см). Очевидно, значення мав не діаметр, а вага кружка. Уже не раз висловлювалась думка про використання кружків як прокладок між посудинами під час випалу¹⁴. Але під час розкопок керамічної печі на городищі Красне і печей у Неаполі Скіфському «пробок» виявлено не було.

Численні кружки зі стінок амфор, близькі за діаметром (2,8—4 см), що мають графіті, виявлено в районі о-ва Березань. А. С. Русяєва вважає їх вотивними і пов'язує з культом Ахілла¹⁵. Кружки з мармуру діаметром 1,7—3,3 см, з прокресленими хрестоподібними смужками, і гладенькі з глини знайдені в елліністичному шарі Корінфа. Г. Давідсон визначає їх як рахівниці¹⁶. Кружки з отворами в центрі і без них виявлені в Румунії, на городищі Пояни. Р. Вульпе вважає їх пряслицями або предметами, використовуваними у рибальстві¹⁷.

Керамічні диски діаметром 8,8 см, товщиною 2,7 см з орнаментом у вигляді концентричних кілець та отвором збоку були знайдені в храмах Фессалії. Подібні знахідки відомі також в Дельфах і Олінфі. І. Бегеньон припускає, що вони могли бути дарами, які приносилися до храму¹⁸.

На скіфських поселеннях Придніпров'я (Трахтемирів) не раз траплялися кружки діаметром 3—4 см. Очевидно, керамічні кружки Неаполя Скіфського застосовувалися для гри, і цим визначається їх різна вага. Така думка вже висловлювалася¹⁹, ми приєднуємося до неї тому,

¹¹ Погребова Н. Н. Погребения в мавзолее Неаполя Скифского.— МИА, 96, 1961, с. 111.

¹² Яковенко Е. В. Про кулясті курильниці IV—I ст., до н. е.— Археологія, 1971, 2, с. 39.

¹³ Шрамко Б. А. Новые поселения и жилища скифского времени в бассейне Северского Донца.— КСИИМК, 54, М., 1954, с. 111.

¹⁴ Дашевская О. Д. Указ. соч., с. 268.

¹⁵ Русяева А. С. Культурні предмети з поселення Бейкуш поблизу о-ва Березань.— Археологія, 1971, № 2, с. 22 та ін.

¹⁶ Davidson G. The minor objects. Corinth, t. XII, 1952, p. 100, № 1722, 1723; 1729.

¹⁷ Vulpe R. et. E. Les fouilles de Poiana.— Dacia, III—IV. București, 1927—1928, p. 316, fig. 95, 11—12; fig. 100, 29.

¹⁸ Béguegnon Y. Etudes Thessaliennes.— BCH, 1931, p. 114, fig. 39.

¹⁹ Дашевская О. Д. Указ. соч., с. 268.

що немає ніякої підстави розглядати ці кружки як вотивні. При розкопках культових будівель Неаполя Скіфського вони не виявлені.

Чи виготовляли неапольські майстри-керамісти посуд спеціально для поховання? Мабуть, ні, тому що фрагменти посудин, аналогічних знайденим в могилах, наявні і на городищі. Крім того, посуд з поховань меншого розміру, переважають невеликі мисочки з лошінням і без нього*, маленькі горшечки. Є також лошені й підлошені горшечки сарматського типу, аналогічні виявленим на городищі, з низько посадженими ручками. Серед розглянутої невеликої кількості ліпного

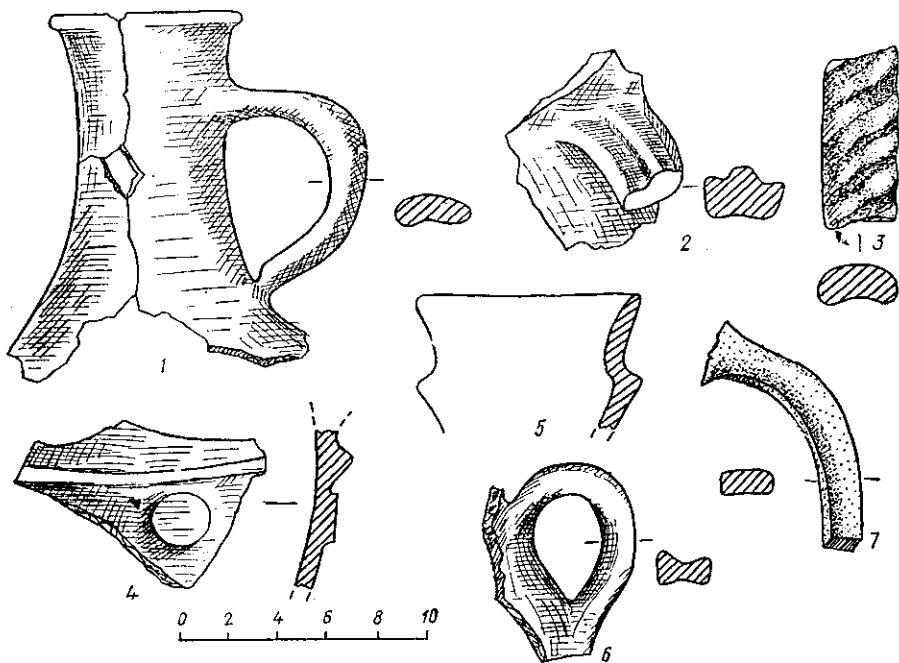

Рис. 7. Фрагменти місцевої гончарної кераміки.

посуду, зібраного за дореволюційних часів, в музеї зберігається один горщик без лошіння, висотою 16 см, з діаметром вінець 8 см. У горщика плавний перехід від вінець до тулуба, роздутого в нижній частині. Форма його близька до гето-фракійської кераміки.

Близький до гетьського посуду і лошений глечик, тулуб якого має різкий злам по поясу. Серед матеріалів Гаврилівського городища аналогічний за формою глечик має вигнуту під прямим кутом ручку, що йде від вінець²⁰. Численні аналоги цим посудинам є на пам'ятках Подунав'я II—I ст. до н. е.²¹ Серед кераміки неапольського некрополя знайдено кулясту лошену посудину, від вінець якої відходять дві маленькі ручки. Вироби, близькі за формою, трапляються в сарматських похованнях.

Крім розглянутої ліпної кераміки, в Неаполі Скіфському збереглася невелика кількість фрагментів посуду, виготовленого на гончарному крузі, але дуже низької якості. Цю групу ми виділяємо під умовною назвою «місцевий гончарний посуд». До неї входить фрагмент горло-

* На рис. 11 ми відтворюємо частину кераміки з розкопок некрополя Неаполя Скіфського, яка зберігається у Сімферопольському обласному краєзнавчому музеї. Більшість посудин з цієї колекції опубліковано О. Д. Дашевською у вказаній статті.

²⁰ Погребова Н. Н. Позднескифские городища..., с. 185, рис. 34.

²¹ Вязьмитина М. И. Фракийские элементы..., с. 127.

вини глека з темної глини зі сплющеною ручкою (рис. 7, 1), уламок стінки посудини з частиною профільованої ручки (рис. 7, 2), уламок стінки посудини з валиком і плоским круглим паліпом під ним (рис. 7, 4), фрагмент шийки глека чи невеликого горщика з червоної глини (рис. 7, 5), частина ручки прямокутного перетину (рис. 7, 7) і боковина світлоглиняного горщика з профільованою ручкою. За формами місцевий гончарний посуд ідентичний ліпному, глина така сама, здебільшого темна, рідше — світла.

На жаль, датуються не всі виділені нами фрагменти гончарного посуду, датовані ж уламки належать до перших століть н. е. Виходячи з цього, можна припустити, що кружалне гончарне виробництво з'являється у скіфів в перші століття н. е. Це підтверджується і результатами розкопок керамічної печі на городищі Красне²².

Скіфські гончарі виготовляли на замовлення і за смаком жителів міста посуд різноманітної форми. І, незважаючи на те, що його виробництво було дешевим, посуд цінували і берегли. Часто трапляються уламки ліпних горщиків з просвердленими дірочками для скріплення і фрагменти виробів з свинцевими скріпками.

Крім посудин, гончарі виготовляли і випалювали глиняні прясла, грузила для ткацького верстата, глиняні котушки*, переносні жаровні. Уламки й цілі екземпляри останніх не раз траплялись на городищі. Жаровні квадратні в плані, з бортиками висотою до 10 см. Товщина череня 3—4 см. Зрідка вони бувають овальні без бортиків. Одна така ціла жаровня знайдена при розкопках Неаполя Скіфського 1948 р. Її довжина 0,85 м, ширина 0,6 м. У перші століття н. е. мають поширення глиняні підставки для вогнищ з головами баранів, які з'явилися також під впливом фракійської культури**.

Можливо, в обов'язки скіфських керамістів входило і вироблення саманної цегли. Потреба в ній була дуже велика через те, що стіни будинків за елліністичного часу складалися з саману. Оборонні стіни міста у верхній частині також споруджувалися з саманної цегли. Цілих цеглин у Неаполі Скіфському не знайдено, окремі ж фрагменти свідчать, що товщина їх була 10 см, довжина — 50 см. Виготовлялися вони з глини, яка містила домішки соломи, проса, ячменю і полбидвозернянки²³. Близька за розміром саманна цегла (адоба) була у греків. Наприклад, в Олінфі знайдені адоби товщиною 6—9,5 см, довжиною 40—50 см, залежно від товщини стін²⁴.

Як уже відзначалось, в елліністичних шарах Неаполя Скіфського виявлено багато лошеного посуду, за римських часів його стає значно менше, приблизно $\frac{1}{4}$ від загальної кількості знайдених фрагментів. Для згладжування поверхні використовувались як «лошила» уламки родоських амфор: ніжок, ручок, стінок, а також фрагменти червонолакових та гончарних посудин. Лошила з ручок родоських амфор відомі, як зазначає І. Б. Зеест, не тільки в Неаполі Скіфському, але й на Боспорі, на Кубані, Єлизаветинському городищі²⁵.

Отже, з величезної кількості фрагментів ліпних посудин, знайдених в Неаполі Скіфському, тут розглянуто лише ті, які можна датувати. Вивчення посуду Неаполя Скіфського примусило нас висловити припущення, протилежне думці О. Д. Дашевської, про те, що з часом

²² Домбровський О. І. Вказ. праця, с. 198.

* Ці предмети пов'язані з ткацтвом і будуть розглядатися спеціально.

** Про них також мова піде окремо.

²³ Шульц П. Н. Исследования Неаполя Скифского, 1945—1950 гг.— ИАДК. К., 1957, с. 78.

²⁴ Кауфман С. А. Вилла доброй судьбы.— ВВА, М., 1961, с. 99.

²⁵ Зеест И. Б. К вопросу о торговле Неаполя Скифского и ее значение для Боспора.— МИА, 33. М., 1954, с. 72.

посуд городища зазнає значних змін²⁶. Насправді, якщо ми виділимо сім найбільш типових для Неаполя Скіфського форм і побудуємо графік, де на осі абсцис буде вказана кількість екземплярів, а на осі ординат — хронологія (рис. 8), то побачимо, що одні форми посудин продовжують існувати у всі періоди життя Неаполя Скіфського, а інші — тільки за елліністичного та римського часів.

Порівнюючи посуд Неаполя Скіфського елліністичного часу з керамікою, знайденою у скіфських могилах Криму V—III ст. до н. е., та посудом городищ Придніпров'я, в тому числі й Кам'янського городища,

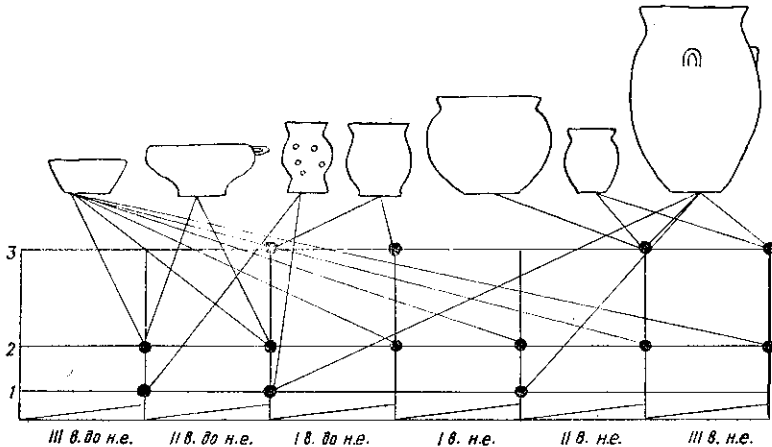

Рис. 8. Графік аналогій посудин різних форм в Неаполі Скіфському.

не можна не помітити схожості форм (рис. 9). В свою чергу, знахідки, виявлені у скіфських могилах, близькі до посуду пам'яток Придніпров'я.

У скіфських похованнях Криму V—III ст. до н. е. трапляються широкогорлі горщики, де діаметр вінець майже дорівнює діаметру дна (рис. 9, 1)²⁷. Аналогічні їм відомі в Придніпров'ї (рис. 9, 7, 8)²⁸. Схожі посудини є в Неаполі Скіфському (рис. 9, 20, 21). Горщики з широкою шийкою, досить високими плічками і тулубом, що звужується до дна, наявні в скіфських могилах Криму (рис. 9, 2, 3)²⁹. Аналогічні посудини знайдені на Кам'янських кучугурах (рис. 9, 9)³⁰. Фрагменти подібних горщиків відомі й в Неаполі Скіфському (рис. 9, 22, 23). У скіфських похованнях степового Присивашья (рис. 9, 4, 5) і в Придніпров'ї (рис. 9, 11) виявлено горщики з неширокою шийкою і роздутим тулубом³¹. Аналогічні вироби в Неаполі Скіфському невідомі. Близькі за формою горщики з широкими, трохи відігнутими назовні вінцями є на скіфських городищах Придніпров'я (рис. 9, 12)³² і в Неаполі Скіфському (рис. 9, 24). Глеки з ручками, що трапляються в могилах Криму (рис. 9, 6)³³, також знаходять аналоги в кераміці

²⁶ Дашевская О. Д. Указ. соч., с. 268.

²⁷ Яковенко Э. В. Рядовые скифские погребения в курганах Восточного Крыма.— Древности Восточного Крыма. К., 1970, с. 126, рис. 15, 10.

²⁸ Петренко В. Г. Культура племен правобережного Среднего Приднепровья в IV—III ст. до н. э.— МИА, 96, 1961, с. 60, рис. 1, 1; Граков Б. Н. Каменское городище на Днепре.— МИА, 36, 1954, с. 71, табл. III, рис. 5.

²⁹ Яковенко Э. В. Рядовые скифские погребения..., рис. 15, 9, 12.

³⁰ Граков Б. Н. Указ. соч., табл. III, рис. 2.

³¹ Черепанова Е. Н., Щепинский А. А. Северное Присивашье. Симферополь, 1969, с. 171, рис. 65, в; с. 68; рис. 20, 1; Петренко В. Г. Указ. соч., с. 67, рис. 2, 3.

³² Погребова Н. Н. Позднескифские городища..., с. 171, рис. 27, 3, 8.

³³ Троицкая Т. Н. Находки из скифских курганов Крыма.— ИАДК, с. 176, рис. 26.

Неаполя Скіфського (рис. 9, 25). Аналогічні неапольські миски на ніжці (рис. 9, 26) засвідчено у Придніпров'ї (рис. 9, 13)³⁴. Невеликі мисочки на піддоні (рис. 9, 27) також мають паралелі у Придніпров'ї (рис. 9, 14)³⁵. Аналогічні виробам з цього району орнаментальні мотиви (рис. 9, 15—19)³⁶ простежуються і на посудинах Неаполя Скіф-

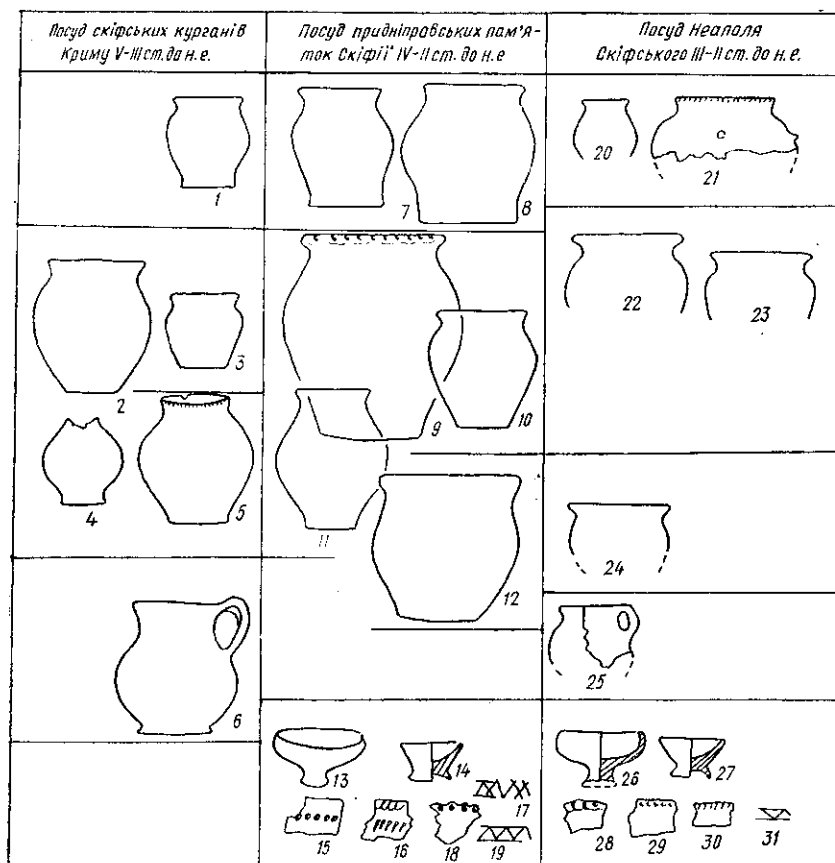

Рис. 9. Порівняльна таблиця посудин скіфських курганів Криму, Придніпров'я та Неаполя Скіфського.

ського (рис. 9, 28—31). В результаті наведених порівнянь схожість кераміки з поховань Криму V—III ст. до н. е. і городищ Придніпров'я IV—III ст. до н. е. з керамікою Неаполя елліністичного часу стає очевидною.

Вивчення ліпного посуду Неаполя Скіфського дало змогу О. Д. Дашевській приєднатися до думки М. І. Артаманова про те, що причина утворення скіфських поселень у Криму в III ст. до н. е. пов'язана з осіданням кочівників на землю³⁷. Наведені вище паралелі дають стільки ж аргументів на користь осідання скіфів-кочівників у Криму, скільки на користь переселення осілих скіфів з Придніпров'я. На жаль, ліпна кераміка, що складає основний матеріал, не дає можливості вирішити це питання.

В перші століття н. е. скіфи зазнавали сильної сарматизації. Відбився вплив сарматів і на ліпній кераміці. Для порівняння вкажемо

³⁴ Погребова Н. Н. Позднескифские городища..., с. 171, рис. 27, 6.

³⁵ Вязьмитина М. І. Золота Балка, с. 131, рис. 65, 46, 47.

³⁶ Погребова Н. Н. Позднескифские городища..., с. 205, рис. 41.

³⁷ Дашевская О. Д. Указ. соч., с. 271.

деякі форми посудин Неаполя Скіфського (городища, некрополя) і посудин з сарматських поховань Поволжя I—IV ст. н. е.³⁸ Тут є такі самі широкогорлі горщики (рис. 10, 1, 2, 3, 7, 8), посудини з низько посадженими ручками (рис. 10, 6, 10).

Як згадувалось вище, за перших століть н. е. на ліпному посуді Неаполя Скіфського з'являється орнаментация, яка проникає сюди з Придніпров'я і пов'язана з гето-фракійським впливом на культуру

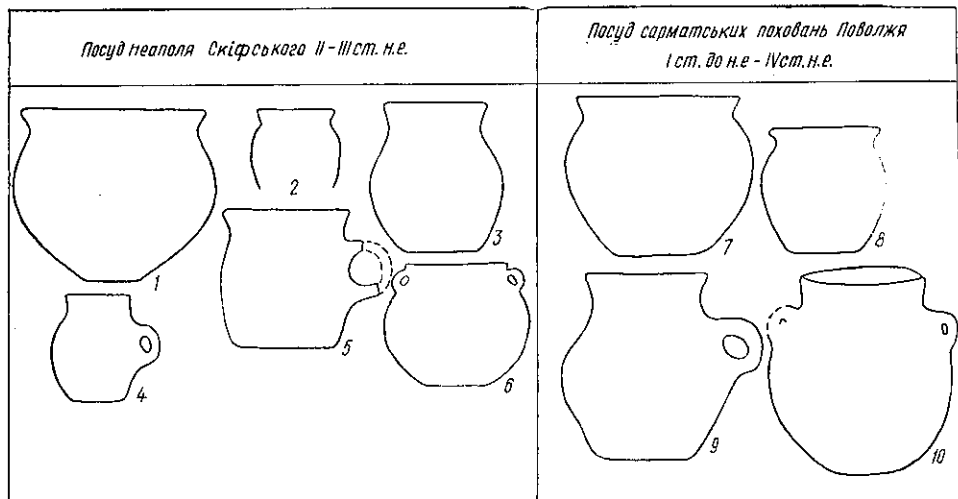

Рис. 10. Порівняльна таблиця посудин Неаполя Скіфського і сарматських поховань Поволжя.

пізніх скіфів. Позначився цей вплив і в запозиченні ряду форм фракійської кераміки. Схожість її форм IV—II ст. до н. е. з фракійською керамікою Придніпров'я та Неаполя Скіфського II—III ст. н. е. не можна не помітити. Аналогічні знайденим в Пояпах видовжені корчаги (рис. 11, 1) є в Придніпров'ї (рис. 11, 12)³⁹ і в Неаполі Скіфському (рис. 11, 18), де трапились також корчагоподібні посудини з наліпними прикрасами (рис. 11, 2). Відомі ще з епохи латену близькі до них форми виявлені в Придніпров'ї (рис. 11, 13)⁴⁰ і в Неаполі Скіфському (рис. 11, 19, 20). Посудини, аналогічні дако-гетським гостроріберним горщикам (рис. 11, 3, 4)⁴¹, відомі в Придніпров'ї (рис. 11, 14) і в Неаполі Скіфському (рис. 11, 21, 22).

Кулястим посудинам Неаполя Скіфського з наліпними прикрасами (рис. 11, 23) відповідають подібні зразки у гето-фракійській кераміці Молдавії III—II ст. до н. е. (рис. 11, 6) і Придніпров'я (рис. 11, 15)⁴². Серед дакійської кераміки широко розповсюджені вироби з високою шийкою, валиком на плічках та двома ручками (рис. 11, 6)⁴³.

³⁸ Шилов В. П. Калиновский курганный могильник.—МИА, 60, 1959, с. 507, рис. 64, 10; с. 479, рис. 53, 6; с. 485, рис. 56, 11; Сеницын И. В. Археологические исследования Заволжского отряда.—МИА, 60, 1959, с. 151, рис. 51, 3.

³⁹ Vulpe R. et E. Les fouilles de Poiana.—Dacia, III—IV, 1927—33, p. 289, fig. 42, 1. Покровська Е. Розкопки коло с. Макіївки.—АП, т. 2. К., 1949, с. 137, табл. II, рис. 1.

⁴⁰ Vulpe A., Veselovschi-Bucilă V. Date noi privind periodizarea culturii tei și cunoasterea culturii Basarabi.—SCIV, I, t. 18, 1967, p. 106, рис. 19, 2; Вязьмитина М. И. Фракийские элементы..., с. 12, рис. 2, 5.

⁴¹ Crisan I. H. Ceramica daco-getică.. București, 1969, pl. CLX, 5; R. et. E. Vulpe. Op. cit., p. 283, fig. 26, 2.

⁴² Teodoe S. Contribuții la cunoasterea ceramicii din Secolele III—II i. e. n. din Moldova.—SCIV, I, t. 18, 1968, p. 29, 3—6.

⁴³ Parvan V. Dacia, Civilizații la antice din Țările carpato-danubien. București, 1967, tabl; Crisan I. H. Op. cit., tabl. CLIII, 1.

Фрагменти подібних чорнолощених посудин є і в Неаполі Скіфському (рис. 11, 24). Тут наявні також поодинокі екземпляри гостроріберних глеків (рис. 11, 25), що нагадують форми гето-фракійської кераміки (рис. 11, 7), є вони і в Придніпров'ї (рис. 11, 14)⁴⁴. У перших століттях н. е. в Неаполі Скіфському так само, як і на інших городищах Північного Причорномор'я, поширюються вазочки на ніжці (рис. 11, 26), що потрапили до Криму, очевидно, з заходу через Придніпров'я (рис. 11, 17)⁴⁵.

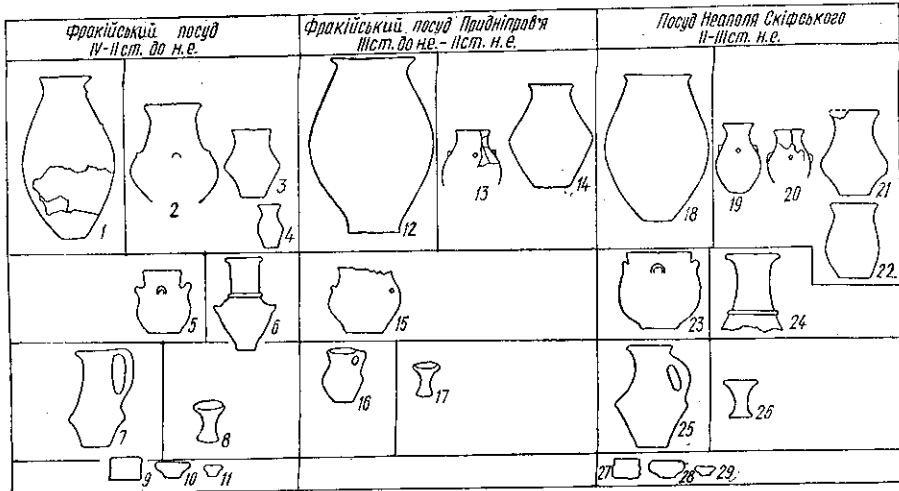

Рис. 11. Порівняльна таблиця фракійської кераміки.

Витончені ритуальні посудини, знайдені на попелищі Неаполя Скіфського і некрополі (рис. 11, 27, 28, 29), мають аналогії в гетській кераміці IV—III ст. до н. е. Придніпров'я (рис. 11, 9, 10, 11)⁴⁶.

Таким чином, наведені порівняння ілюструють безперечний фракійський вплив на посуд Неаполя Скіфського. Нам вже доводилося говорити про час появи фракійського посуду в кримській Скіфії⁴⁷. З цього приводу залишається тільки повторити, що, як це підтверджують наведені аналогії, фракійський вплив на культуру пізніх скіфів Криму особливо виявився в перші століття н. е., проте окремі випадки проникнення фракійських посудин були і за елліністичного часу, але вони не знайшли значного поширення. У 1945 р. в елліністичному шарі Неаполя Скіфського трапився, як уже згадувалося, досить великий фрагмент корчагоподібної посудини, прикрашеної по верхній частині тулуба поздовжніми заціпами та шишечками. Але це виняток, масового поширення фракійська кераміка в Криму набула тільки після гетської навали. При цьому слід відзначити, що знахідки її засвідчені в Неаполі Скіфському і на північно-західному узбережжі, тоді як в південно-західному Криму (Усть-Альмінське городище, Алма-Кермен) подібні посудини трапляються зрідка.

Отже, правомірним може бути висновок про тісні економічні і культурні зв'язки північно-західного узбережжя і центрального Криму з Придніпров'ям, зумовлені, мабуть, політичним підпорядкуванням

⁴⁴ Vulpe R. Asezări getice din Muntenia. București, 1966, il. 36. *Pârvan V.* Op. cit., tabl.; *Вязьмитина М. И.* Фракийские элементы..., с. 129, рис. 5, 2.

⁴⁵ Vulpe R. et E. Op. cit., p. 290, il. 15; *Вязьмитина М. И.* Фракийские элементы..., с. 129, рис. 5, 3, 4.

⁴⁶ *Мелюкова А. И.* Исследование гетских памятников в Степном Приднестровье.— КСИА. АН СССР, 94. М., 1963, с. 69, рис. 19, 4, 8.

⁴⁷ *Высотская Т. Н.* Поздние скифы в юго-западном Крыму. К., 1972, с. 107.

придніпровської Скіфії Пізньоскіфському царству в Криму. Південно-західний район Кримської Скіфії менше контактував з Придніпров'ям за елліністичного та римського часу (зовсім відсутня кераміка з пальцевим і нігтьовим орнаментом). Якщо на Усть-Альмінському городищі в перші століття н. е. наявні окремі фрагменти фракійської кераміки, то далі на південь (ближче до Херсонеса) зв'язки з Придніпров'ям все більше слабшають.

Загалом ліпний посуд Неаполя Скіфського має свої особливості і відрізняється від синхронної кераміки Придніпров'я. За елліністичного часу це виявилось в масовому поширенні лощіння, виробленні прекрасного чорнолощеного посуду, форми якого близькі до кераміки таврів (черпаки), що не раз відзначалося рядом дослідників⁴⁸. У цей час в Придніпров'ї масовим стає пальчастий та нігтьовий орнамент, що є винятком для кераміки Криму. Не спостерігається і повної єдності у формах посудин. Кримські скіфи створюють ряд форм, невідомих в Придніпров'ї, зокрема чорнолощені мисочки з ручками-упорами та ін. Ліпні посудини Неаполя Скіфського, як вказувалось вище, зазнали сильного античного впливу, скіфські гончарі, виготовляючи вироби, наслідували гончарну античну кераміку. За перших століть н. е. з'являються посудини, що нагадують сарматські.

Ліпна кераміка Неаполя Скіфського за весь час його існування красномовно свідчить про різноманітні етно-культурні впливи на скіфів пізнього періоду.

Г. Н. ВЫСОТСКАЯ

Лепная посуда Неаполя Скифского

Резюме

Керамическое ремесло было одним из распространенных у поздних скифов. В 1959 г. в районе некрополя Неаполя Скифского обнаружены остатки двух печей и многочисленные фрагменты лепной посуды, свидетельствующие о существовании керамического производства с момента возникновения Неаполя Скифского. Однако формы сосудов в разные периоды были различными.

Много общего наблюдается при сравнении посуды Неаполя Скифского эллинистического времени с посудой из скифских курганов Крыма и городищ Приднепровья. Некоторые сосуды Неаполя Скифского подражают скифским образцам. Отразилась на керамике и сарматизация культуры поздних скифов. Появление ряда керамических форм и специфического орнамента объясняется гето-фракийским воздействием.

В целом лепная посуда Неаполя Скифского красноречиво свидетельствует о различных этнокультурных влияниях на скифов позднего периода.

С. П. ПАЧКОВА

Давньоруське городище Гринчук на Дністрі

Городище, розташоване на західній околиці с. Гринчук, займає мис на плато високого лівого берега Дністра. Площадка городища має форму, близьку до трикутника, найбільша довжина 70 м, найбільша ширина 42 м (рис. 1). Дністер омиває мис з південного боку. Схил до річки уривається майже вертикально, а висота урвища досягає 20 м. Зі сходу до городища крутим схилом підступає яр, глибина якого при виході до Дністра 16 м. З напільного (північного і західного боку) воно оточене дугоподібним валом і ровом, що заплив. Невиразні сліди валу

⁴⁸ Шульц П. Н. Позднескифская культура и ее варианты на Днепре и в Крыму.— Проблемы скифской археологии. М., 1971, с. 138.